

Poznámky k signalizaci argumentace v jazykové interakci*

Notes on the signalling of argumentation in language interaction

This paper deals with indicators of argumentation in spoken language interaction, i.e. it investigates linguistic and other means used to design an utterance to be recognized by recipients as having an argumentative function. The paper combines elements of the theory of argumentation and conversation analysis, and it is based on data from Czech news interviews with two interviewees. In particular, the study focuses on the linguistic form of argumentation, its sequential position in interaction and its propositional content. The analysis reveals that the sequential position of argumentation (interactional context) is a factor more important for its identification than the linguistic form, but that the most important factor is represented by its propositional content, i.e. argumentation is predominantly content-defined.

Key words: action formation, argumentation, content, conversation analysis, linguistic form, news interview, sequential position, spoken language interaction

Klíčová slova: utváření jednání, argumentace, obsah, konverzační analýza, jazyková forma, zpravodajské interview, sekvenční pozice, mluvená jazyková interakce

Úvod

Tento článek se zabývá otázkou, jakým způsobem je v mluvené jazykové interakci signalizována argumentace, tj. jakými prostředky dává mluvčí posluchači v rozhovoru najevo, že promluva má argumentační funkci. Argumentace představuje (jazykové)¹ jednání spočívající ve zdůvodnění sporného stanoviska, jejím cílem je přesvědčit posluchače o přijatelnosti této sporné pozice (srov. Eemeren – Grootendorst, 2004, s. 1; Kopperschmidt, 2000, s. 43).² Jednotlivé důvody platnosti/správnosti stanoviska lze označit jako argumenty (ty mají zpravidla podobu výpovědi), argumentace pro jednu pozici se tedy může skládat z více argumentů.

Pro signalizaci jazykového jednání se v konverzační analýze (KA) ustálil pojem *action formation* (utváření jednání), tj. formování a produkování replik takovým způsobem, aby byly rozeznatelné jako jazykové jednání určitého druhu (Levinson, 2013; Heritage, 2012; Schegloff, 2007). Jak ovšem uvádí Heritage

* Tento text vznikl za podpory projektu MŠMT LINDAT-CLARIN: Institut pro analýzu, zpracování a distribuci lingvistických dat (LM2010013). Za cenné připomínky děkuji Petru Kaderkovi a oběma anonymním recenzentům článku.

¹ V tomto článku se omezují na jazykově realizovanou argumentaci. K neverbálním prostředkům argumentace viz Kaderka (2010).

² K interakčním aspektům argumentace srov. např. Jackson – Jacobs (1980), Klein (2001).

(2012, s. 3), *action formation* nepatří k tématům, jimž by byla v KA věnována dostatečná pozornost. Při analýze konkrétního typu jednání v jazykové interakci je proto třeba zkoumat mimo jiné prostředky, jimiž mluvčí dává posluchači najevo, jaký má jeho výpověď smysl, a tím přispívat k obecné teorii utváření jednání. Proces činění jazykového jednání rozeznatelným zde v návaznosti na Greplův termín indikace/signalizace komunikačních funkcí (Grepl – Karlík, 1998) označují jako signalizaci jednání.

Indikátory jazykového jednání umožňují posluchači rozeznat konkrétní typ jednání, z recepčního hlediska tedy prostředky signalizace představují faktory identifikace jazykového jednání. Hlavním cílem této studie je zjistit, jaké faktory se v mluvené interakci podílejí na identifikaci argumentů a jak významnou roli jednotlivé faktory v tomto procesu hrají.

Analyzovaná data pocházejí z audiovizuálních nahrávek televizních interview (srov. Clayman – Heritage, 2002) a jejich přepisů. Mezi zkoumané interakce byly zahrnuty rozhovory s významným zastoupením argumentačního jednání. Tuto vlastnost splňují především tzv. televizní duely, v nichž vystupují dva nebo více hostů, kteří zastávají protichůdné názory na určité téma (Čmejrková, 2013, s. 46n.). Zpravidla jde o duely politické, výjimkou však nejsou ani polemické rozhovory na témata nepolitická a s hosty stojícími mimo politickou scénu.³

Faktory identifikace argumentace

Levinson (2013, s. 104) uvádí jako dva nejdůležitější faktory identifikace, resp. atribuce⁴ jednání jazykové prostředky výstavby repliky (*turn design*) a pozici repliky v interakci (*turn location*). Který z těchto faktorů je při signalizaci jednání důležitější? V souvislosti s touto otázkou zmiňuje Levinson (s. 117) spor psycholingvistů o to, zda při identifikaci jazykového znaku převažuje role kódovaného signálu („recepce zdola“, *bottom-up*), nebo kontextuálního (např. sekvenčního) očekávání („recepce shora“, *top-down*). Podobně nejsou analytici jazykových interakcí zajedno v tom, zda je při identifikaci jazykového jednání dominantní role jazykové formy, nebo sledování sekvenčního kontextu. Dílčím cílem této studie je proto hledání odpovědi na otázku, který z uvedených dvou faktorů převažuje v případě signalizace argumentace. Výsledek tohoto zkou-

³ Pro potřeby této studie jsem analyzoval tři rozhovory: Prezidentský duel (ČT1, 17. 1. 2013, dostupný online na adrese: <<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10483849868-prezidentsky-duel/213411033170117/>>, cit. 17. 7. 2015), Je správné být Charlie? Kněz Halík vs. šéfredaktor Tabery (DVTV, 13. 1. 2015, dostupný online na adrese: <<http://video.aktualne.cz/dvtv/je-spravne-byt-charlie-tomas-halik-vs-erik-tabery/r~a74292f49b4411e4a7d8002590604f2e/>>, cit. 17. 7. 2015) a Sedmičku (Nova, 28. 8. 2005; nahrávka a přepis viz korpus DIALOG, dostupný online na adrese: <<http://tjc.dialogy.cz/>>, cit. 17. 7. 2015).

⁴ Jako recepční pandán pojmu *action formation* používá Levinson (2013) termín *action ascription*, který zde překládám jako atribuce jednání.

mání pak může posloužit i jako příspěvek k poznání obecné hierarchie faktorů podílejících se na identifikaci jazykového jednání.

Z dalších faktorů atribuce jednání jmenuje Levinson (2013, s. 104, 127) obsah repliky, projekt mluvčího uskutečňovaný v předchozích replikách a v replice aktuální,⁵ širší institucionální rámec a z něj vyplývající sociální role připisované účastníkům interakce aj.

V tomto článku bude věnována pozornost uvedeným dvěma hlavním faktorům signalizace, tj. jazykové formě argumentace (včetně lexikálních prostředků) a její pozici v interakci. Dále se zaměřím na obsahovou signalizaci, která v argumentaci pravděpodobně hraje významnou roli.⁶ Jelikož je problém signalizování argumentace značně komplexní a málo prozkoumaný, není jej zde možné popsat vyčerpávajícím způsobem a všechny popisované prostředky doložit příklady. Článek proto obsahuje jen předběžné poznámky k tomuto tématu a výsledky dílčí analýzy.

1 Jazyková forma

a) Většina argumentací má větný charakter – je tvořena větou, tj. klauzí (popř. jejím fragmentem), souvětím nebo textovým spojením vět (srov. Grepl – Karlík, 1998, s. 359).⁷ To platí pro většinu argumentů ve zkoumaných mediálních inter-

⁵ Termínem *projekt* se rozumí „plán jednání“, tj. takový průběh jednání, o němž usiluje alespoň jeden mluvčí a který může být v určité fázi retrospektivně rozeznatelný a prospektivně projektovatelný (Levinson, 2013, s. 122).

⁶ V článku se blíže nevěnuji faktoru institucionálního rámce televizního duelu, je však třeba zmínit alespoň jeho základní charakteristiky. Z interakčního hlediska je nejpodstatnějším rysem zkoumaného žánru řízení rozhovoru moderátorem, zastupujícím v interakci diváky, který má pravomoc klást otázky, na něž mají hosté odpovídat. Profesní kodex zavazuje moderátora k nestrannosti, resp. k tzv. neutralismu (Clayman – Heritage, 2002, s. 120). Z tohoto rozdělení rolí vyplývá, že prezentace stanovisek a argumentace pro ně je hlavním úkolem hostů duelu. Vzhledem k časté kontroverznosti probíraných témat a snaze hostů přesvědčit diváky o své pozici je argumentování běžnou součástí jejich replik. V televizním duelu však mohou argumentovat také moderátoři. Činí tak např. tehdy, když zdůvodňují relevanci konkrétního dotazu, ale ojedinelá není ani argumentace pro stanovisko implicitně obsažené v otázce. Specifikům moderátorské argumentace se zde podrobněji nevěnuji, v příkladech jsou proto uvedeny jen argumentace hostů.

Institucionální (žánrový) faktor signalizace tedy nemá podobu omezení argumentace pouze na jeden typ účastníků interakce, ale má vliv zejména na to, v jakých kontextech se argumenty v případě různých typů účastníků vyskytují. Institucionální povaha televizního duelu tak působí v těsné provázanosti s jinými faktory, zejména s pozicí argumentace v interakci (viz níže).

⁷ Identifikace větných celků v mluveném projevu je pochopitelně komplikovanější než v psaném textu, zejména jednoznačná segmentace vět často není možná. Pro mluvené syntaktické konstrukce jsou typické elipsy, anakoluty, slovosledné modifikace (Müllerová, 1994), dále tzv. editační jevy, jako jsou hezitace, opravy nebo opakované/nové začátky (*restarts*) (Auer, 2009). Také v mluveném projevu, zvláště oficiálnějšího charakteru, však lze v mnoha případech identifikovat syntaktické celky (či jejich fragmenty) odpovídající klauzím i souvětím, ačkoli oproti syntaktickým celkům typického psaného projevu vykazují uvedené odlišnosti.

akcích, ale významné zastoupení argumentací s větnou strukturou lze předpokládat i v méně oficiálních rozhovorech, např. v každodenních interakcích.

Vedle toho jsou možné i nevětné argumenty. Viz níže příklad (5), repliku (dále r.) 230, která obsahuje tento souvětný celek: „zásadně bych řekl my sme se zavázali, že přijmeme ojro, a já jsem byl vždycky pro to, že co člověk slíbí, nebo stát slíbí, kvůli své věruhodnosti má dodržet.“⁸ Souvětí má platnost argumentace podporující implicitní stanovisko „jsem pro přijetí eura“. Příslověčně určení příčiny vyjádřené jmennou frází „kvůli své věruhodnosti“ slouží v jeho rámci jako zanořený argument na podporu jedné části argumentace vyjádřené slovy „co člověk slíbí, nebo stát slíbí, ... má dodržet“. Argumentace tedy obsahuje dílčí argument vyjádřený nevětně.

Argumentace má obvykle podobu věty označované tradičně jako oznamovací (Bauer – Grepl, 1974, s. 19n.). Tuto formu mají větné argumenty v příkladech (2)–(5) níže. Ani daný typ věty však pro argumentační jednání není závazný, viz následující příklad:

(1) {80}

MZ: pane švarcbergu. ((míněno Schwarzenbergu)) vy ste teď řekl jednu naprosto strašlivou věc. já sem člen této vlády, a jako člen této vlády, budu tolerovat nepřímou korupci těch lidí o kterých sme teď tady mluvili. koneckonců pusťte si potom po skončení záznam. zadruhé. když se stanu prezidentem, tak náhle. tutéž korupci, tolerovat přestanu. ale co je to za osobní integritu. co je to za stabilitu postojů a náro- názorů. ...

Poslední dvě výpovědi této ukázky mají formu tázací věty (otázky doplňovací) – jde o typické řečnické otázky (srov. Mrázková, 2010). V Zemanově replice vyjadřují jednak implicitní stanovisko „Schwarzenberg postrádá osobní integritu, jeho postoje a názory jsou nestabilní“, pro které MZ argumentuje v předchozím úseku repliky, jednak mluvčí tímto stanoviskem vyjádřeným otázkovou formou dále argumentuje pro implicitní stanovisko „Schwarzenberg není dobrým kandidátem na prezidenta“, jež zastává v průběhu celého Prezidentského duelu.⁹

Obvyklý větný charakter odlišuje argumentaci po formální stránce od typicky nevětných jazykových jednání, jako je pozdrav, přitakání aj. Distinktivní potenciál této charakteristiky je však pochopitelně nízký, protože větný charakter mají zpravidla i mnohé další typy jazykového jednání, jako je otázka, tvrzení, návrh, žádost aj.

⁸ Všechny příklady v tomto článku pocházejí z rozhovoru Prezidentský duel (viz pozn. 3). VM = Václav Moravec, moderátor; MZ = Miloš Zeman; KS = Karel Schwarzenberg; D1 = divák. Transkripce vychází ze zásad korpusu DIALOG, viz Kaderka – Svobodová (2006).

⁹ V Duelu soutěží o hlasy voličů dva kandidáti na prezidenta ČR, kteří postoupili do druhého kola prezidentské volby (srov. Kopecký, 2013). Uvedené implicitní stanovisko MZ a jeho podporu můžeme v souladu s Levinsonem (2013, s. 119n.) označit jako součást Zemanova hlavního projektu v této interakci (viz pozn. 5).

b) Přísluvečné určení příčiny: Z jazykových prostředků signalizujících argumentaci má určení příčiny zřejmě nejvyšší distinktivní schopnost, vzhledem k tomu, že z jazykových jednání vyjádřených stejnou formou argumentaci vážně konkuruje jen vysvětlení (srov. Klein, 2009). Určení příčiny má nejčastěji formu vedlejší věty příčinné/důvodové, viz argument uvozený spojkou *poněvadž* v př. (4) níže, r. 211. Vedle příčinných vět bývají argumenty méně často vyjádřeny jmenovou frází s předložkou *kvůli* (viz př. (5) a jeho interpretaci v bodě a)) a jinými jazykovými prostředky určení příčiny (viz např. Grepl – Karlík, 1998, s. 303n.). Kromě zdůvodnění platnosti/správnosti stanoviska (tj. argumentace) může určení příčiny vyjadřovat příčinu nějakého jevu, z hlediska jazykového jednání se potom jedná o vysvětlení, nikoli o argumentaci.¹⁰

c) Jestliže stanovisko následuje po argumentu, může být uvozeno spojovacími výrazy vyjadřujícími důsledkový vztah, např. (*a*) *proto*, (*a*) *tedy* apod. Dané výrazy tak signalizují argumentační funkci předchozí výpovědi. Viz např. vyjádření stanoviska „jsem ... tedy zastánce přímé demokracie po švýcarském vzoru“ v př. (4), r. 206–207, jemuž předchází argumentace pro tuto pozici.

Podobně jako v případě určení příčiny však také výrazy vyjadřující důsledkový vztah nemusejí signalizovat argumentaci, ale vysvětlení. Srov. začátek r. 211 v témže příkladu: „švýcarsko je (.) specifický případ, taky svou vysokou (vysokým) stupněm federalizace. ... a tudíž tam tento nástroj přímého referenda přímého rozhodování, je od středověku zvykem...“ Mluví svým tvrzením o vysokém stupni federalizace Švýcarska nezdůvodňuje platnost výpovědi o švýcarských referendech (o existenci těchto referend se v interakci nevede spor), ale vysvětluje, proč jsou referenda v dané zemi zvykem. Toto vysvětlení je pak součástí argumentace proti zavádění podobných referend v Česku (viz níže).

d) Různé typy argumentů mohou být signalizovány také dalšími gramatickými prostředky. Ve zkoumaném korpusu argumentací je např. zachycena tato konstrukce obsahující zápornou vedlejší větu účelovou:

(2) {238}

MZ: ... určitě dolar a euro, dokáží této (men-) mezinárodní spekulaci, díky svým devizovým rezervám odolat, a právě podporuji zavedení eura, aby nějaký, nechci říci podvodník, říkám finančník, což je někdy téměř totéž, nedestruoval naši národní měnu.

¹⁰ *Skladba češtiny* (Grepl – Karlík, 1998, s. 304) uvádí jako nejčastější komunikační funkce příčinných souvětí vysvětlení (explikace toho, proč něco nastalo), ospravedlnění (podpora nároku na nikoli negativní hodnocení nějakého jevu) a zdůvodnění (podpora nároku na pravdivost tvrzení). Vzhledem k tomu, že zdůvodnit lze podle Karlíka (2002) i ilokační akt, můžeme definici zdůvodnění reformulovat na „podporu nároku na platnost/správnost stanoviska“, a tím zdůvodnění ztotožnit s argumentací ve výše uvedeném smyslu; jako podtyp zdůvodnění pak lze chápat i uvedené ospravedlnění.

Argumentace vyjádřená vedlejší větou účelovou je založena na pozitivním efektu jednání, pro něž mluvčí argumentuje (zavedení eura). Tímto efektem je odstranění rizika destrukce měny po útoku mezinárodních spekulantů (argumentace následkem, viz část 3).

e) Argumentaci mohou signalizovat některé lexikální prostředky, např. *argument*, *důvod*, *následek*, *příklad*, *analogie/analogicky*, *odborník* (argumentace autoritou) aj. Není třeba dokládat, že ne každá promluva označená mluvčím (popř. jeho komunikačním partnerem) jako *argument*, *důvod* apod. má platnost argumentu, důvodu atd. také v našem pojetí. Jde tedy opět o signalizaci s omezenou výpovědní hodnotou a spolehlivostí.

Žádné z uvedených jazykových prostředků nejsou pro argumentaci závazné a nepředstavují ani jednoznačný prostředek její signalizace. Ve zkoumaném materiálu mnohé argumentace nejsou signalizovány žádným z uvedených jazykových prostředků s významnější distinktivní silou, popsanych v bodech b)–e), srov. příklady (1), (3), (5).

2 Pozice v interakci

Jak bylo uvedeno, mezi hlavními faktory atribuce jednání uvádí Levinson (2013) pozici repliky v interakci. Při analýze argumentace v televizních rozhovorech je však třeba počítat s tím, že repliky, které v tomto žánru bývají delší než v každodenní interakci, často obsahují více jazykových jednání. Relevantní je proto nejen sekvenční kontext repliky obsahující argumentaci (viz body c) a d) níže), ale i kontext argumentace uvnitř repliky (body a) a b) níže).

Pokud bychom zkoumali, zda a jak posluchači připisují výpovědím argumentační funkci, zajímala by nás především replika (repliky) následující po příspěvku aspirujícím na argumentaci, tj. reakce posluchače, která by „dokládala jeho porozumění, pozorovatelně by ratifikovala“ (Auer, 2014, s. 133) dané jednání jako argumentaci.¹¹ Toto interakční stvrzování smyslu (s. 135) má pochopitelně zásadní význam jak pro mluvčího, který dostává zpětnou vazbu o tom, jak posluchač jeho jednání interpretoval, tak pro případného analytika zkoumajícího, jaké typy jednání interakce obsahuje.

Předmětem tohoto článku jsou ovšem metody, jimiž mluvčí signalizuje posluchači, že má jeho jednání rozumět jako argumentaci; ty zároveň představují faktory identifikace jednání, tzn. týkají se podmínek jeho rozpoznatelnosti, samotnému procesu identifikace se však už tento text nevěnuje. Zajímají mě proto ty prvky „utváření jednání“, jež má k dispozici posluchač, z pozičních indikátorů tedy pouze ty, které se nacházejí před argumentačním jednáním, popř. které

¹¹ V televizním duelu ovšem hosté často jednájí nekooperativně a argumenty oponentů nezřídka ponechávají bez „viditelné“ reakce.

stojí za ním v téže replice (viz dále bod b)). Něco jiného je perspektiva analytika, který zná celkový průběh interakce, a něco jiného je analytické přijetí perspektivy posluchače konkrétní repliky, který zná jen předchozí kontext daného jednání, tj. aktuální interakční historii.

Vzhledem k úloze argumentace zdůvodňovat sporné stanovisko (viz výše) je v rámci poziční signalizace stěžejní zejména vzájemná pozice problematičtějšího stanoviska a argumentace. Spornost stanoviska je samostatný problém, jehož důkladný rozbor přesahuje možnosti tohoto textu. Zmíním zde alespoň některé podoby spornosti ve zkoumaném komunikačním žánru.

Spornost se v televizním duelu může projevit interakčně, tj. přímou konfrontací pozic účastníků: stanovisko mluvčího je např. v rozporu s dříve uvedeným stanoviskem komunikačního partnera (KP); KP zpochybňuje nebo odmítá stanovisko mluvčího (problematizace); KP (v interview zpravidla moderátor) vyzývá mluvčího k argumentaci pro předchozí stanovisko aj. Přímá konfrontace pozic však není nutným projevem spornosti. Jestliže mluvčí sám považuje své stanovisko za sporné, anticipuje tedy jeho potenciální problematizaci, může předložit argumentaci i bez interakčního impulsu. Tato možnost je v televizních duelech poměrně častá vzhledem k účasti hostů s opačnými názory na určitý problém a kvůli zvýšené frekvenci kontroverzních témat, zpravidla politických (srov. pozn. 6).¹²

V tomto popisu projevů spornosti jsou již naznačeny některé možnosti poziční signalizace argumentů (z prostorových důvodů nelze všechny popisované konstelace doložit příklady):

a) Pozice po sporném stanovisku: V mluvené interakci následuje argumentace často po sporném stanovisku, které se zpravidla nachází v téže replice jako argument(y):

(3) {203}

VM: další prostor, [pro rozšiřování (..) prvků přímé demokracie nevidíte v českém ústavním systému.]

[[((potlesk publika)]] [[((potlesk publika)]]

{204}

KS: [já nejsem.] pro rozšíření (.) referend, tot obvykle vede, e k větší a větší demagogii. jak známo. velký vynálezce a propagátor (.) e referenda e byl původně luj napoleon, ((míněno Louis Napoleon)) později napoleon třetí, který vlastně zrušil republiku, dosadil sám za císaře všechno, díky různým referendem. ...

¹² Pro úplnost je třeba zmínit, že významným ukazatelem spornosti stanoviska může být i samotná argumentace mluvčího (srov. Jackson – Jacobs, 1980, s. 257), zpravidla realizovaná po tomto stanovisku. Jestliže je však blízkost sporného stanoviska jedním z indikátorů argumentace (viz níže), nelze zároveň brát v potaz blízkost argumentace jako indikátor sporného stanoviska, protože by se jednalo o „signalizaci kruhem“.

Moderátor (VM) vyzývá KS k potvrzení předpokládaného stanoviska (jde o upřesňující otázku následující po odpovědi, jež z hlediska moderátora nebyla zcela vyčerpávající a explicitní). KS v odpovědi předkládá stanovisko (odmítnutí rozšíření referend), které lze klasifikovat jako součást obecného stanoviska, na něž byl tázán. Jeho spornost vyplývá z předpokladu mluvčího, že mnozí diváci daný postoj nesdílejí, možná také očekává odlišnou pozici u svého oponenta a protikandidáta MZ (ten potom skutečně předloží opačné stanovisko). KS proto pro svou pozici argumentuje odkazem k častému zneužívání referend.

b) Pozice před sporným stanoviskem: Tato konstelace je v televizních duelech méně častá než opačné pořadí obou výpovědí popsané v předchozím bodě. Viz příklad (1), kde je v úseku „pane ... přestanu“ předložena argumentace pro následující stanovisko vyjádřené dvěma řečnickými otázkami. Argumentační funkce této pasáže je zřejmá až po vyjádření stanoviska, to tedy slouží jako indikátor předchozí argumentace.

c) Pozice po problematizaci stanoviska komunikačním partnerem: Jestliže mluvčí prezentuje stanovisko, které následně jeho oponent odmítne nebo zpochybní, obvykle se mluvčí snaží problematizované stanovisko hájit pomocí argumentů. Mluvčí přitom již nemusí sporné stanovisko opakovat ani explicitně odmítnout jeho odmítnutí, ale může přistoupit rovnou k argumentaci, protože z předchozí repliky je zřejmé, k čemu se budou argumenty pravděpodobně vztahovat. Stejně jako v bodě a) zde tedy argumentace následuje po sporném stanovisku mluvčího, mezi stanovisko a argument je však vložena problematizace.

Následující příklad navazuje (po moderátorově replice) na předchozí příklad (3), v němž KS prezentoval záporné stanovisko k referendům podpořené argumentací „referenda obvykle vedou k větší demagogii“ (přeformulováno):

(4) {206}

MZ: ... jak obecně známo, ve švýcarsku. existuje rozsáhlý systém referend, včetně referend kantonálních, a nevěšim si, že by švýcarsko bylo nějakou zaostalou nebo chaotickou [zemí. (.) to zaprvé. (..) zadruhé. ee jsem]

[(potlesk publika)]

{207}

MZ: tedy zastávám přímou demokracii po švýcarském vzoru ač nejsem švýcarský občan,
...

{211}

KS: švýcarsko je (.) specifický případ, taky svou vysokou (vysokým) stupněm federalizace. ty malé kantony, velmi samostatné obce, a tudíž tam tento nástroj přímého referenda přímého rozhodování, je od středověku zvykem, a je tam součástí jejich tradice. ee to je něco () úplně odlišného. já nejsem přítel do toho a toho, aby se řekněme do švýcarského systému zaváděly prvky amerického systému nebo francouzského, a nejsem pro to, aby u nás se zaváděly e švýcarské prvky, poněvadž

máme úplně jinou tradici. a u nás by to prostě nefingovalo, ... to je úplně jiný systém. a nemůžete vyndat jednu součást systému, a předat e do jiného, ...

V r. 206 MZ problematizuje Schwarzenbergovu argumentaci z r. 204 a předkládá opačné stanovisko. Argumentuje přitom protipříkladem Švýcarska, kterým zpochybňuje Schwarzenbergův argument demagogičnosti. KS proto po následujícím udělení slova v r. 211¹³ hájí své problematizované stanovisko, tj. záporný postoj k referendům, a argumentuje pro ně odmítnutím relevance Zemanovy argumentace švýcarským vzorem na základě odlišnosti českého a švýcarského systému.¹⁴

d) Pozice po výzvě k argumentaci: Jestliže KP hodnotí stanovisko mluvčího jako sporné, může jej v následující replice vyzvat k předložení argumentace. V televizním interview se aktérem takové výzvy stává nejčastěji moderátor (viz výše). Typickým jazykovým prostředkem je tázací věta uvozená výrazem *proč*. Na rozdíl od sekvence v předchozím bodě tvoří výzva k argumentaci s následnou argumentací sekvenci párovou, tj. založenou na vztahu podmíněné relevance (Schegloff, 1968): po výzvě k argumentaci je předložení argumentace normativně očekáváno.

Uvedený výčet pozičních indikátorů argumentace není úplný. Nejsou do něj zahrnuty např. kombinace některých popsanych typů: ve zkoumaných interakcích se vyskytují mj. spojení typů a) a b), tj. pozice argumentu před i za stanoviskem.¹⁵ Předložený výčet tedy obsahuje několik základních konstelací argumentace a jiných jazykových jednání, rozsáhlejší výzkum by přitom pravděpodobně odhalil další varianty pozičního signalizování argumentů. Tento text však kompletní výčet relevantních pozic nevyžaduje. Podstatnější je zjištění, že existují případy argumentací, u nichž se poziční signalizace uplatňuje jen v omezené míře, viz následující příklad:

(5) {228}

D1: dobrý den. chtěl bych se zeptat kandidátů. jaký je váš názor na vpuštění eura jako měny do čech, a jestli byste byli pro přijetí eura, anebo nikoli. děkuji za odpověď.

¹³ Vynechané r. 208–210 obsahovaly moderátorovu doplňující otázku, Zemanovu odpověď a moderátorovu výzvu k reakci adresovanou KS.

¹⁴ Po této protiargumentaci následuje i explicitní odmítnutí Zemanova stanoviska („nejsem pro to, aby u nás se zaváděly e švýcarské prvky“), argumentace je proto signalizována také pozicí před sporným stanoviskem (viz bod b)). I před tímto odmítnutím je však možné předchozí úsek repliky interpretovat jako argumentaci orientovanou proti r. 206 a na obhajobu vlastní r. 204. Taková interpretace je možná právě na základě znalosti předchozího kontextu, který signalizuje pravděpodobnou argumentaci KS v následující replice.

¹⁵ Jde o repliky, v nichž argumentace předchází spornému stanovisku a po něm následují další argumenty pro stejnou pozici, nebo konstelace, v nichž argumentace následuje po sporném stanovisku a poté je stanovisko (v mírně pozměněné podobě) zopakováno.

{229}

VM: přijetí eura? českou republikou a váš stručný jasný a výstižný názor?

{230}

KS: () není to (.) je to naprosto neaktuální otázka. neboť. naše hospodářství. zajisté nedosáhne stav. kdy bychom byli vůbec schopní. zažádat o přijetí ojra, neboť to vyžaduje jistý stav našeho hospodářství, před rokem sedmáct. ... před rokem sedmáct to nebude, tudíž ani pan zeman, ani já, už s tím nebude- me se bavit, zabývávi, to bude otázka poté. zásadně bych řekl my sme se zavázali, že přijmeme ojro, a já jsem byl vždycky pro to, že co člověk slíbí, nebo stát slíbí, kvůli své věruhodnosti má dodržet. ...

Na výzvu k vyjádření názoru na přijetí eura neodpovídá KS explicitně. Nejprve zpochybňuje aktuálnost otázky, a tím nepřímo i její smysluplnost. Jeho stanovisko k přijetí eura vyplývá až ze souvětného celku „zásadně bych řekl ... má dodržet“. Tento úsek je zároveň argumentací pro jeho postoj (viz i část 1, bod a)). Jelikož stanovisko není explicitně vyjádřeno samostatnou výpovědí, nemůže být ani argumentace signalizována pozicí vůči němu. Argumentační jednání je tedy jen slabě indikováno předchozí výzvou k vyjádření (sporného) stanoviska – v žánru televizního duelu se v takovém případě očekává, že odpovídající host bude argumentovat, takže výzvu ke stanovisku lze zároveň chápat i jako implicitní výzvu k argumentaci (srov. pozn. 6 a Kopecký, 2013). Taková signalizace je však slabší než např. u pozice argumentu bezprostředně po sporném stanovisku. V r. 230 navíc KS před argumentací vkládá zmíněnou pasáž, v níž na otázku přímo neodpovídá. Z čistě pozičního hlediska by se přitom i v tomto úseku mohli jednat o argumentaci pro stanovisko, k jehož předložení byl mluvčí vyzván.¹⁶ Pozice má tedy v tomto případě jen malou indikační sílu a důležitější roli zde musí hrát jiný prostředek signalizace.

Analýza konkrétních argumentací v interakčním kontextu ukázala, že pozice má při signalizaci argumentace významnější postavení než jazyková forma, která se na signalizaci argumentačního jednání podílí méně často. Okolní výpovědi a repliky přispívají k rozpoznatelnosti většiny analyzovaných argumentací. Ani pozice však nepředstavuje jednoznačný indikátor tohoto typu jazykového jednání. Variabilita struktury replik a sekvencí je příliš vysoká na to, aby uvedené typické konstelace měly status pravidel umožňujících spolehlivou interpretaci jednání jen na základě jeho pozice. Výskyt výpovědi v některé z popsanych konstelací zvyšuje pravděpodobnost její argumentační funkce, ne však v takové míře, aby se mohli účastníci interakce na pozici spolehnout jako na hlavní faktor interpretace daného jednání.

¹⁶ V úseku „neboť. naše hospodářství...“ KS sice také argumentuje, ne však pro stanovisko k přijetí eura, ale pro zmíněné předchozí zpochybnění aktuálnosti položené otázky. Tato argumentace je tedy na rozdíl od následující argumentace pro přijetí eura pozičně signalizována předcházejícím sporným stanoviskem.

3 Obsah argumentace a stanoviska

Třetím významným indikátorem argumentace je obsah dané promluvy a sporného stanoviska. Jednou z podmínek rozpoznatelné argumentační funkce je tematické propojení stanoviska a argumentu. Např. v ukázce (2) je zřejmá souvislost mezi stanoviskem „podporuji zavedení eura“ a argumentem „aby nějaký ... finančník ... nedestruoval naši národní měnu“ – obě části promluvy tematizují měnovou problematiku; v př. (4) je tématem argumentů i stanovisek obou mluvčích švýcarský systém referend a možnost jeho zavedení v českém prostředí atd.

Vedle tematické provázanosti argumentu a stanoviska je však argumentační funkce promluvy signalizována především významovou relací¹⁷ mezi oběma výpověďmi. Jak bylo uvedeno na začátku textu, argument obsahuje zdůvodnění sporného stanoviska. Srozumitelný důvodový vztah mezi argumentem a stanoviskem, tzn. relevance argumentu pro platnost/správnost stanoviska, je nejen nutnou podmínkou přesvědčivosti argumentu (Kopperschmidt, 2000, s. 62n.), ale také předpokladem jeho identifikovatelnosti. Relevance argumentu představuje sociální kategorii: důvodový vztah je rozpoznatelný na základě intersubjektivně sdílených, typizovaných znalostí o světě (Kaderka, 2010, s. 123, 129). Jestliže posluchač s mluvčím potřebné znalosti nesdílí nebo je významový vztah mezi argumentem a stanoviskem z jiných důvodů nejasný, pak promluva pravděpodobně nebude interpretována jako argumentační jednání.¹⁸

Typy obsahových relací mezi argumentem a stanoviskem jsou bohatě popsány v literatuře o argumentaci, mnohé typologie argumentů jsou založeny právě na obsahovém kritériu (např. Perelman – Olbrechts-Tyteca, 2010; Kienpointner, 1992). V dosud uvedených příkladech lze najít mimo jiné tyto typy zdůvodnění (argumentační schémata):

Argumentace n a s l e d k e m: na základě kladného/záporného hodnocení následku určitého jednání je stejným způsobem hodnoceno i toto jednání (srov. Kienpointnerovo argumentační schéma č. 48; Kienpointner, 1992, s. 341). Viz př. (2), v němž je kladné hodnocení (podpora) sporného jednání „zavedení eura“ zdůvodněno kladným hodnocením jeho (údajného) efektu, tj. zabránění možnému destrukci národní měny; v př. (3) se proti jednání „rozšíření referend“ argumentuje jeho (údajnými) obvyklými negativními následky – zesílením demagogie politiků.

¹⁷ Kopperschmidt (2000, s. 57) tuto relaci označuje jako vztah platnosti (*Geltungsbeziehung*).

¹⁸ Při zřetelné signalizaci jinými prostředky může být i v tomto případě rozeznán záměr mluvčího argumentovat, ale podstata argumentu zůstane nejasná, a sporný pak bude i samotný argumentační status promluvy. V jedné ze zkoumaných interakcí jsem např. narazil na repliku (z prostorových důvodů zde není uvedena), v níž po evidentně sporném stanovisku následuje vedlejší věta příčinná/důvodová. Tyto faktory ukazují na pravděpodobný argumentační záměr mluvčího. Vedlejší věta však neobsahuje (srozumitelné) zdůvodnění stanoviska slučitelné s mými znalostmi o světě. Ponechávám zde otevřenou otázku, zda takové jednání považovat za neúspěšnou/nepřesvědčivou argumentaci, nebo za neúspěšný pokus o argument, tedy ne-argumentaci.

Argumentace r o z d í l n o s t í dvou jevů: Kienpointner definuje pravidlo vyvozování (*Schlussregel*) tohoto argumentačního schématu (č. 23) takto: „Jestliže se X a Y liší vzhledem ke kvantitativnímu/kvalitativnímu kritériu Z, mají být v daném ohledu odlišně hodnoceny / má se s nimi v daném ohledu odlišně zacházet“ (Kienpointner, 1992, s. 286). Tomuto typu argumentu odpovídá protiargumentace KS v př. (4), r. 211: mluvčí odmítá návrh svého oponenta zavést v Česku prvky přímé demokracie po švýcarském vzoru kvůli odlišnosti českého a švýcarského systému, která by bránila úspěšné aplikaci švýcarských prvků v českém prostředí.

Dále se v uvedených ukázkách uplatňuje např. argumentace p ř í k l a d e m (viz ukázky (3), (4)) aj. V konkrétních argumentacích může docházet i ke kombinacím jednotlivých obsahových typů.

Ve srovnání s jazykovou formou a pozicí výpovědi v interakci je obsahová signalizace nepochybně nejdůležitějším a na rozdíl od předchozích dvou také potenciálně dostačujícím faktorem identifikace argumentu v interakci. Všechny zkoumané výpovědi identifikovatelné jako argumentace obsahují zdůvodnění nějakého stanoviska (v některých případech implicitního) nebo alespoň pokus o toto zdůvodnění (k pomezím případům viz pozn. 18). Obsah výpovědi/promluvy je tedy základním a nejspolehlivějším indikátorem argumentačního jednání.

Diskuse

Poznatek o zásadní roli obsahové signalizace není samozřejmě nijak překvapivý vzhledem k definici argumentace založené právě na obsahové relaci argumentu a stanoviska. Účelem tohoto článku bylo především zjistit, jaký podíl mají na indikaci argumentů ostatní faktory. Na otázku položenou v úvodu, zda při signalizaci jednání hraje prim jazyková forma, nebo pozice v interakci, lze tedy odpovědět, že interakční kontext je důležitější než jazykové prostředky, avšak hlavní roli plní v případě argumentace jiný faktor, a to obsah výpovědi. V Levinsonově (2013) rozlišení analýzy zdola vs. shora je obsahový faktor pravděpodobně bližší identifikaci jednání shora, protože podobně jako u sekvenčního očekávání odkazuje obsah výpovědi ke kontextu, v tomto případě sociálnímu – ke sdíleným znalostem o světě.

V oddíle věnovaném obsahově definovaným praktikám zmiňuje Levinson (2013, s. 117n.) jako příklady těchto jednání pouze presekvence a jeden zvláštní typ nepřímých otázek označovaný jako ‚fishing‘ (*for information*). Důležitější faktory atribuce jednání podle něj představují zmíněné jazykové prostředky a pozice v interakci. Nabízí se však otázka, zda obsah nehraje v signalizaci jednání významnější roli nejen u argumentace, ale i u jiných jazykových jednání. Zaměříme-li se na některé nejčastěji zmiňované typy jednání, jako je žádost, nabídka nebo pozvání, lze např. předpokládat, že součástí obsahu žádosti bývá zpravidla pojmenování věci ve vlastnictví / jednání v kompetenci adresáta;

nabídka většinou obsahuje pojmenování věci ve vlastnictví / jednání v kompetenci mluvčího; pozvání tematizuje příchod adresáta / jeho návštěvu u mluvčího atd. Tuto „obsahovou hypotézu“ by pochopitelně bylo třeba ověřit analýzou různých typů jednání v konkrétních interakcích. Kromě případu argumentací ji však podporují např. i poznatky o důležitosti epistemického statusu účastníků interakce při rozlišování některých jazykových jednání (Heritage, 2012).¹⁹ Obsahovému faktoru by tedy ve studiích zaměřených na signalizaci a atribuci jednání měla být věnována větší pozornost než dosud.

LITERATURA

- AUER, P. (2009): On-line syntax: Thoughts on the temporality of spoken language. *Language Sciences*, 31, s. 1–13.
- AUER, P. (2014): *Jazyková interakce*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- BAUER, J. – GREPL, M. (1975): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.
- CLAYMAN, S. – HERITAGE, J. (2002): *The News Interview. Journalists and Public Figures on the Air*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2013): Typy mediálních dialogů. In: S. Čmejrková et al., *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia, s. 45–76.
- EEMEREN, F. H. van – GROOTENDORST, R. (2004): *Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*. New York, NY: Cambridge University Press.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- HERITAGE, J. (2012): Epistemics in Action: Action Formation and Territories of Knowledge. *Research on Language and Social Interaction*, 45, s. 1–25.
- JACKSON, S. – JACOBS, S. (1980): Structure of conversational argument: Pragmatic bases for the enthymeme. *The Quarterly Journal of Speech*, 66, s. 251–265.
- KADERKA, P. (2010): *Slogany, obrazy, argumenty. Nekomerční reklama v sociálním kontextu* [nepublikovaná disertační práce]. Praha: Filozofická fakulta UK v Praze.
- KADERKA, P. – SVOBODOVÁ, Z. (2006): Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru? Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů. *Jazykovědné aktuality*, 43 (3–4), s. 18–51. Dostupné z WWW: <<http://ujc.dialogy.cz/?q=node/3>>. Cit. 2015-07-17.
- KARLÍK, P. (2002): Určení příčiny příslovečné. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 510–511.
- KIENPOINTNER, M. (1992): *Alltagslogik: Struktur und Funktion von Argumentationsmustern*. Stuttgart-Bad Cannstatt: fromman-holzboog.
- KLEIN, J. (2001): Erklären und Argumentieren als interaktive Gesprächsstrukturen. In: K. Brinker et al. (eds.), *Text- und Gesprächslinguistik (Linguistics of Text and Conversation), Volume 2: Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung (An International Handbook of Contemporary Research)*. Berlin – New York, NY: Walter de Gruyter, s. 1309–1329.

¹⁹ Podle Heritage má zásadní vliv na interpretaci výpovědi (zejména při rozlišení otázky a tvrzení) to, zda se informace obsažená ve výpovědi nachází v epistemické doméně mluvčího, nebo posluchače (Heritage, 2012). Rozhodující je tedy epistemická kategorizace obsahu výpovědi.

- KLEIN, O. (2009): Argument vs. vysvětlení: případ souvětí příčinného typu. *Slovo a slovesnost*, 70, s. 100–112.
- KOPECKÝ, J. (2013): Argumentace v Prezidentském duelu České televize. *Lingvistika Praha 2013* [online]. Publ. 2013-07-10. Cit. 2013-07-21. <<http://lingvistikapraha.ff.cuni.cz/node/164>>.
- KOPPERSCHMIDT, J. (2000): *Argumentationstheorie zur Einführung*. Hamburg: Junius.
- LEVINSON, S. C. (2013): Action Formation and Ascription. In: J. Sidnell – T. Stivers (eds.), *The Handbook of Conversation Analysis*. Malden – Oxford – Chichester: Wiley-Blackwell, s. 103–130.
- MRÁZKOVÁ, K. (2010): Co je řečnická otázka. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 31–52.
- MÜLLEROVÁ, O. (1994): *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia.
- PERELMAN, CH. – OLBRECHTS-TYTECA, L. (2010): *The new Rhetoric. A Treatise on Argumentation*. Notre Dame du Lac, IN: University of Notre Dame Press.
- SCHEGLOFF, E. A. (1968): Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist*, 70, s. 1075–1095.
- SCHEGLOFF, E. A. (2007): *Sequence Organization in Interaction: A Primer in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 4, 118 51 Praha 1
kopecky@ujc.cas.cz